

СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ХРЕСТОМАТІЯ
/ упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель.

Київ : ВПЦ « Київський університет », 2019. Ч. 1. 559 с.; Ч. 2. 326 с.

Порівняно недавно побачила світ фахово довершена хрестоматія з синтаксису української мови. Це видання охоплює царину синтаксикологічних праць, які були опубліковані в різні роки відомими українськими лінгвістами. Статті, розміщені в ньому, висвітлюють історію, теорію та практику розгляду комунікативної природи речення (простого, ускладненого, складного), граматичного статусу й типології словосполучення — традиційно виокремлюваної меншорангової щодо речення синтаксичної одиниці, — а також опису реченневих категорій, синтаксичної стилістики та сучасної текстології.

Поява цієї хрестоматії необхідна хоча б тому, що такі матеріали вже майже недоступні для студентів, оскільки їх публікація на той час була поодинокую і спеціалізованою в малотиражних лінгвістичних періодичних виданнях.

Онтологічні властивості основної комунікативної одиниці мови було досліджено в історії синтаксичної науки як з позицій традиційного (логіко-граматичного) підходу, так і (особливо в кінці ХХ — на початку ХХІ ст.) з позицій функційного синтаксису, у якому зважено поєднані й логічні, формальні ознаки, й семантичні особливості синтаксичних одиниць.

Хрестоматію побудовано з орієнтуванням на опис синтаксичних одиниць: словосполучення (11 статей), двоскладне речення (11 статей), однокладне речення (7 статей), просте ускладнене речення (10 статей), складне речення (11 статей) — частина I; синтаксична стилістика (12 статей); теорія синтаксису (16 статей) — частина II.

Хоча така побудова хрестоматії є логічною, проте розділ «Теорія синтаксису», як видається, можна було б помістити на початку першої частини. Однак і сам розподіл публікації за рубриками є досить умовним. Так, розділ «Синтаксис словосполучення» (с. 5–127), що є початковим у хрестоматії, відкриває знакова стаття І. К. Кучеренка «Об'єкт і предмет синтаксису», опублікована в «Українському мовознавстві» ще в 1973 р. (вип. 1, с. 28–34). Але вона була б доречною в розділі «Теорія синтаксису», бо відомий учений тут чітко окреслив об'єкт і предмет науки, зазначивши, що предмет синтаксису передбачає певний, особливий аспект пізнання об'єкта, чим відрізняється від об'єкта пізнання. А далі розміщені статті, що були свого часу знаковими в українській граматичній науці: Є. Кротевича, Г. Удовиченка, А. Грищенка, П. Дудика, І. Вихованця, М. Плющ, Й. Андерша та ін.

Другу частину відкриває низка публікацій, присвячених синтаксису двоскладного речення. Це статті Н. Іваницької, К. Городенської, І. Вихованця, А. Грищенка, І. Слинька, С. Єрмоленко та ін., у яких розкрито сутність двоскладних речень, показано, зокрема, що в реченні як основній одиниці синтаксису взаємодіє досить складна система взаємопов'язаних елементів, які утворюють його структуру. Статті цього розділу охоплюють чимало проблем синтаксису, серед них: проблеми формально-граматичного й семантико-синтаксичного членування двоскладного речення, розгляд категорійного вияву члена речення як одиниці членування, його зв'язок з частинами мови. Показано, що «частина мови — це форма члена речення, член речення — це

додатковий зміст частини мови, який вона дістає лише в реченні» (Н. Іваницька «Член речення як синтаксична категорія», с. 153). З багатьох суперечливих аспектів речення його еталонну реалізацію пов'язують передусім з двоскладною побудовою розповідного речення та звертають увагу на такі конкретні проблеми: «1) засадничі принципи формування цієї синтаксичної одиниці; 2) рангову кваліфікацію властивих їй структурно функціональних складників; 3) формальні засоби вираження відповідних структурно-функціональних складників» (А. Грищенко «Проблема підмета», с. 157). На думку А. Грищенка, «певна частина дослідників, зважаючи на лінгвістичну традицію, репрезентовану твердженням надто авторитетних дослідників, засадничим у формуванні й функціонуванні речення вважає дієслівний присудок. На вербоцентричній структурі речення наполягав В. Гумбольдт. Він наголошував, що дієслово докорінно відрізняється від імені та інших частин мови, які можуть виступати в простому реченні: “Це нерв самої мови”¹. О. Потебня дійшов категоричного узагальнення, згідно з яким головне, тобто не залежне від інших, речення (крім випадків вилучення з його структури дієслова) обов'язково має у своєму складі *verbum finitum* <...>» (А. Грищенко, там само, с. 158). У цьому сенсі, крім зазначеної публікації А. Грищенка, доречними в цій частині хрестоматії стали статті І. Вихованця «Валентність предиката і семантико-синтаксична структура речення», К. Городенської «Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами», «Керовані другорядні члени речення і валентність предиката», І. Слинська «Парадигма простого речення української мови (двоскладне речення)», М. Степаненка «Структурна схема речення і його валентна будова», В. Бріцина «Безособові і відносно-безособові речення», «До питання методології — дослідження односкладних речень в українській мові», Ю. Шевельова (Шереха) «Про синтаксис односкладних речень», К. Городенської «Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного і дериваційного синтаксису», М. Плющ «Семантична структура безособового речення з головним членом, вираженим функціонально-безособовим дієсловом» та ін., в яких окреслено теоретичну проблему односкладності, показано, що з усіх односкладних, неозначено-, узагальнено-особових та безособових речень головний член сам по собі є достатнім для інформативної повноти лише в реченнях, що позначають природні явища: *вечоріє; світає* тощо (В. Бріцин «До питання методології дослідження односкладних речень в українській мові», с. 229). «Центральне місце <...> забезпечує також семантична різноплановість предикатів дії, бо вона породжує різноманітність їхнього валентного оточення, різний кількісний та якісний склад залежних від них іменникових предикатів-компонентів, на основі яких формуються всі валентні класи предикатів» (К. Городенська «Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень з дієслівними предикатами», с. 164) або: «Дієслівна семантико-синтаксична валентність групує елементарні речення у шість класів — з їх відмінними семантико-синтаксичними структурами» (І. Вихованець «Валентність предиката і семантико-синтаксична структура елементарного речення», с. 171), «Кожне речення як складний мовний знак <...> називає ситуацію, подію (взаємопов'язані ситуації, події), повідомляє про неї (про них). Водночас воно входить у систему структурної схеми речення або, за іншою термінологією, моделей речення, відповідно як слова об'єднуються в тематичні класи, лексико-семантичні групи, лексико-граматичні розряди і т. ін.» (М. Степаненко «Структурна схема речення і його валентна будова», с. 140).

¹ Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. С. 199.

На думку В. Сич, у синтаксисі односкладних речень «граматичний центр доцільно називати *головним членом* (курсив наш. — М. М), а не підметом чи присудком. Правда, з методичних міркувань у шкільній практиці терміни “підмет” і “присудок” стосовно односкладних речень здаються більш зручними, хоч при цьому й допускається небажана умовність» (В. Сич «Односкладні речення в українській мові», с. 239). Підкреслено, що «у контексті дериваційного синтаксису розмежування понять двоскладності й односкладності можливе тільки на рівні формально-граматичної структури простих речень, тому що з власне-семантичного боку вони завжди двоскладні» (К. Городенська «Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису», с. 254), і далі суттєво: «Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного і дериваційного синтаксису має різні вияви. Історичний синтаксис відтворює реальний розвиток двоскладних і односкладних речень, тобто встановлює, які типи цих речень історично передували іншим» (с. 259). Варто наголосити, що односкладні речення, на думку О. Мельничука, існували в мові поряд з двоскладними з найдавніших часів².

У цілому цей розділ хрестоматії істотно доповнює загальну парадигму публікацій, оскільки реально розширює її теоретичну базу. Хоча, на нашу думку, розмістити ці матеріали варто було б у хронологічному порядку, поставивши першим номером, безперечно, статтю Ю. Шевельова (Шереха) «Безособові і відносно-безособові речення», опубліковану ще 1951 р. у «Нарисах сучасної української літературної мови» (Мюнхен, 1951, с. 89–95). Та й до інших частин хрестоматії можна було б застосувати такий принцип.

Наступний розділ першої частини хрестоматії (с. 296–430) охоплює 11 статей відомих мовознавців, присвячених простому ускладненому реченню. Зокрема, показовими серед них є розвідка І. Вихованця «Семантико-синтаксична структура простого ускладненого речення» та дві статті Л. Кадомцевої — «Грамаітичні форми ускладнення структури простого речення» і «Функціональні різновиди речень з однорідними присудками», І. Кучеренка «Логіко-грамаітична природа речень з узагальнюючими словами при однорідних членах», які, по суті, є програмними в цьому розділі. Також цінно, що сюди включені статті І. Кучеренка «Речення з кількома присудками» та «Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами», які були важливими факторами становлення синтаксичної теорії простого ускладненого речення. Примітно, що в цих публікаціях актуальним був розгляд суперечливих питань грамаітики, зокрема: чи речення з однорідними присудками є справді простими ускладненими, чи вони мають певні ознаки, які зближують їх зі складними реченнями? Тут наведено майже полярні думки стосовно цих та інших тверджень, що є позитивним, бо матеріали цієї частини хрестоматії охоплюють й інші важливі питання: «Явище вставності в сучасній українській літературній мові» (Н. Плющ), «Вставлені конструкції в українській мові» (А. Мойсієнко), у яких поглиблено теоретичну підоснову цієї частини книжки.

Завершує першу частину «Хрестоматії...» розділ, присвячений синтаксису складного речення (с. 431–555). Це статті, що мали значний вплив на формування теорії складного речення в українській лінгвістиці: «Семантико-синтаксична структура складного речення», «Проблема класифікації складнопідрядних речень» І. Вихованця, «Про природу складнопідрядних речень та принципи їх класифікації» О. Мельничука, «Складне речення як

² Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наук. думка, 1966. С. 144.

синтаксична одиниця» С. Бевзенка, «З історії вивчення складнопідрядного речення» А. Грищенко та ін.

Наголошується, що складне речення характеризує ряд ознак, «серед яких найістотнішими є такі: 1) поліпредикативність; 2) особлива структурна схема; 3) семантична й інтонаційна цілісність, завершеність» (С. Бевзенко «Складне речення як синтаксична одиниця», с. 431), або: «Семантико-синтаксична структура складного речення визначається на основі семантико-синтаксичних відношень між частинами складносурядного, складнопідрядного речень і безсполучникового складного речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком» (І. Вихованець «Семантико-синтаксична структура складного речення», с. 440), або: «Складному реченню притаманні особливі закономірності внутрішньої структурної організації, парадигматики та синтагматики» (А. Загнітко «Регулярність / нерегулярність підрядності у системі складного речення», с. 513) та ін.

Другу частину «Хрестоматії» відкриває розділ «Синтаксична стилістика» (с. 5–153), що вміщує 12 статей. Перша з них — «Проблеми стилістичного синтаксису» В. Кононенко, у якій підкреслюється, що «деякі синтаксичні явища можуть бути схарактеризовані лише на зіткненні двох планів аналізу — синтаксичного і стилістичного» (с. 6), і окреслено коло тих проблем, які належать стилістиці, науці про функційні властивості виражальних засобів мови. У цьому розумінні важливими є наукові студії С. Єрмоленко, Н. Гуйванюк, Ю. Шевельова, С. Дорошенка, К. Городенської, А. Загнітка та ін. Зокрема, С. Єрмоленко наголосила: «Щодо стилістичного синтаксису (як і щодо інших граматичних явищ) не випадково існує думка, що це власне експресивний синтаксис, і виявити в ньому більш детальні ознаки стилістичної семантики досить складно. Проте глибше дослідження різноманітних синтаксичних структур сучасної літературної мови, вивчення їх у плані функціонування, у плані семантики, тобто шлях від загального граматичного значення до різноманітних способів його вираження, примусили по-іншому оцінити стилістичну семантику синтаксичних конструкцій, зокрема, не тільки виявити серед них експресивні щодо вираження змісту структури, а й кваліфікувати їх як нейтральні, розмовні, книжні, поетичні, фольклорні, як структури з різним стилістичним забарвленням і стильовим призначенням» (С. Єрмоленко «Стилістичний компонент у семантиці синтаксичних одиниць», с. 21–22). На думку А. Загнітка, «у поезії слово перебуває у найбільш напруженій формі, в силу цього саме тут апробуються нові авторські підходи до його смислового тла на цілий ряд окремих стилістично навантажених величин» (А. Загнітко «Сучасна українська синтаксична поетика: закономірності розвитку і тенденції», с. 92) тощо.

Завершує другу частину «Хрестоматії...» розділ «Теорія синтаксису» (с. 154–317) — найбільший за кількістю матеріалів. Тут закономірно вміщено знакові розвідки І. Вихованця, К. Городенської, Н. Гуйванюк, А. Грищенко, П. Дудика, С. Єрмоленко, А. Мойсієнка, М. Мірченка та інших мовознавців, у яких викладено теорію історичного та сучасного синтаксису. Наприклад, А. Мойсієнко вважає, що «просте ускладнене речення <...> успадковане ще праслов'янською мовою з індоєвропейської мови, а частково розвинулось на власне слов'янському ґрунті на основі поступової зміни синтаксичних функцій деяких іменних форм <...>» (А. Мойсієнко «Типологія ускладнення в простому реченні», с. 236). Згадаймо і твердження О. С. Мельничука: «Русійною силою цієї зміни була зростаюча потреба в вираженні за допомогою єдиного речення дедалі складніших думок, у яких поряд з основною дією чи станом, відображеними в особоводієслівній формі присудка чи головного члена односкладного речення, відображалися ще й інші дії або стани, без-

посередньо пов'язані думкою з основною дією чи станом»³. А ось думка Н. Гуйванюк: «Термін “транспозиція” означає <...> перехід слова з однієї частини мови в іншу (“морфологічна транспозиція”) чи вживання однієї частини мови в функції іншої (“синтаксична транспозиція”))» (Н. Гуйванюк «Функціональна транспозиція в синтаксисі», с. 248) тощо.

Поza сумнівом, поява такої узагальнювальної корисної хрестоматії з синтаксису української мови доречна й необхідна. Вона є вдалою спробою систематизації авторських концепцій, комплексного осмислення здобутків та перспектив сучасної синтаксичної науки. Можливо, було б доцільно розмістити статті чи розділи з монографічних праць лінгвістів у хронологічній послідовності, щоб показати деякі процеси еволюції вчення про комунікативну реченнєву структуру чи вчення про словосполучення.

М. Мірченко

Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: Mirchenko.Mykola@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3955-330X>

M. Mirchenko

Lesya Ukrainka Volyn National University
Lutsk, Ukraine
E-mail: Mirchenko.Mykola@vnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3955-330X>

SYNTAX OF MODERN UKRAINIAN: A READER

/ **comps: A. Moisiienko, V. Chumak, S. Shevel**

Kyiv : VPTs «Kyivskiy universytet», 2019. Part 1. 559 p. Part 2. 326 p.

Дата надходження до редакції — 23.11.2021

Дата затвердження редакцією — 06.12.2021

DOI 10.33190/0027-2833-323-2022-2-006

Потапенко С. И.

КОГНИТИВНАЯ МЕДИА-РИТОРИКА: БЫТОВАНИЕ КОНФЛИКТА-КРИЗИСА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ИНТЕРНЕТ-НОВОСТЯХ

Киев : Издат. центр КНЛУ, 2021. 299 с.

Події 2013–2014 рр., передусім Революція гідності та початок російсько-української війни, назавжди змінили хід новітньої історії України, оголивши ті проблеми, які накопичувалися протягом усього періоду української незалежності. Найбільша серед них — це поділ українського суспільства на дві частини: «прозахідну» та «проросійську». Це протиставлення спирається на цілу низку соціоісторичних, соціокультурних та етнокультурних чинників — від питання державної мови до сповідування «західних (європейських)» / «східних (пострадянських)» цінностей. За вісім років вну-

³ Мельничук О. С. Знач. праця. С. 164.